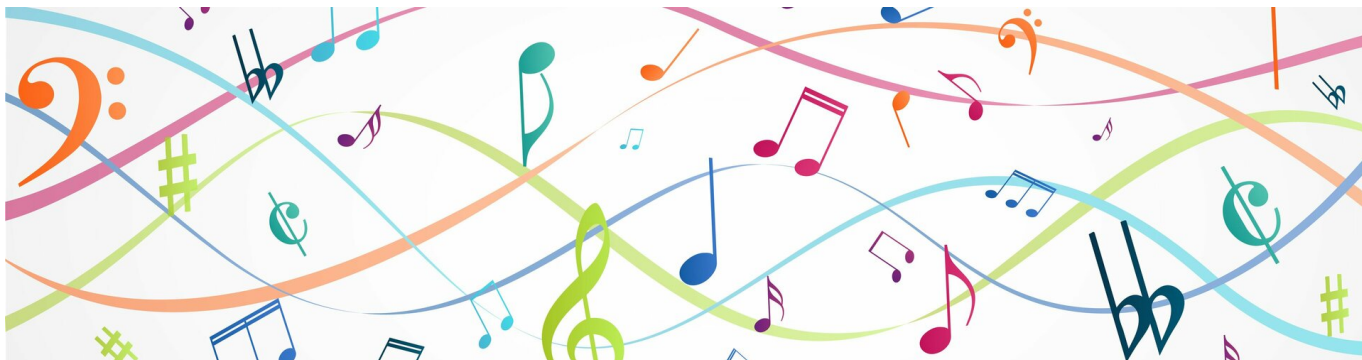

Rytm

- Rytm

Ważne daty

do XII wieku – rytm muzyczny regulowany jest rytmem słowa,

XII wiek – pierwsze uporządkowanie rytmiczne – powstaje rytmika i notacja modalna,

połowa XIII wieku – określenie podziałów rytmicznych (trójdzielny – doskonały, dwudzielny – niedoskonały),

XVII-XIX wiek – okres panowania rytmiki taktowej,

od XX wieku – Zróżnicowanie zjawisk rytmicznych w muzyce (od skrajnej organizacji do całkowitej swobody).

Scenariusz dla nauczyciela:

I. Indywidualna i zespołowa ekspresja muzyczna.

3) rozpoznaje i analizuje utwory muzyczne określając ich elementy, nastrój i charakter, formułuje wypowiedzi, stosując pojęcia charakterystyczne dla języka muzycznego.

II. Język i funkcje muzyki, myślenie muzyczne, kreacja i twórcze działania. Uczeń:

1) zna, rozumie i wykorzystuje w praktyce:

a) podstawowe pojęcia i terminy muzyczne (pięciolinia, klucz, nuta, wartość rytmiczna, dźwięk, gama, akord, akompaniament) oraz zależności między nimi;

b) określa podstawowe elementy muzyki (rytm, melodię, harmonię, agogikę, dynamikę, kolorystykę, artykulację);

2) odczytuje i zapisuje elementy notacji muzycznej:

a) nazywa dźwięki gamy, rozpoznaje ich położenie na pięciolinii;

b) różnicuje wartości rytmiczne nut i pauz;

c) zna skróty pisowni muzycznej: repetycja, volty, da capo al fine;

d) zna podstawowe oznaczenia.

Nauczysz się

wyjaśniać termin rytm;

odróżniać rytmikę swobodną od ustalonej;

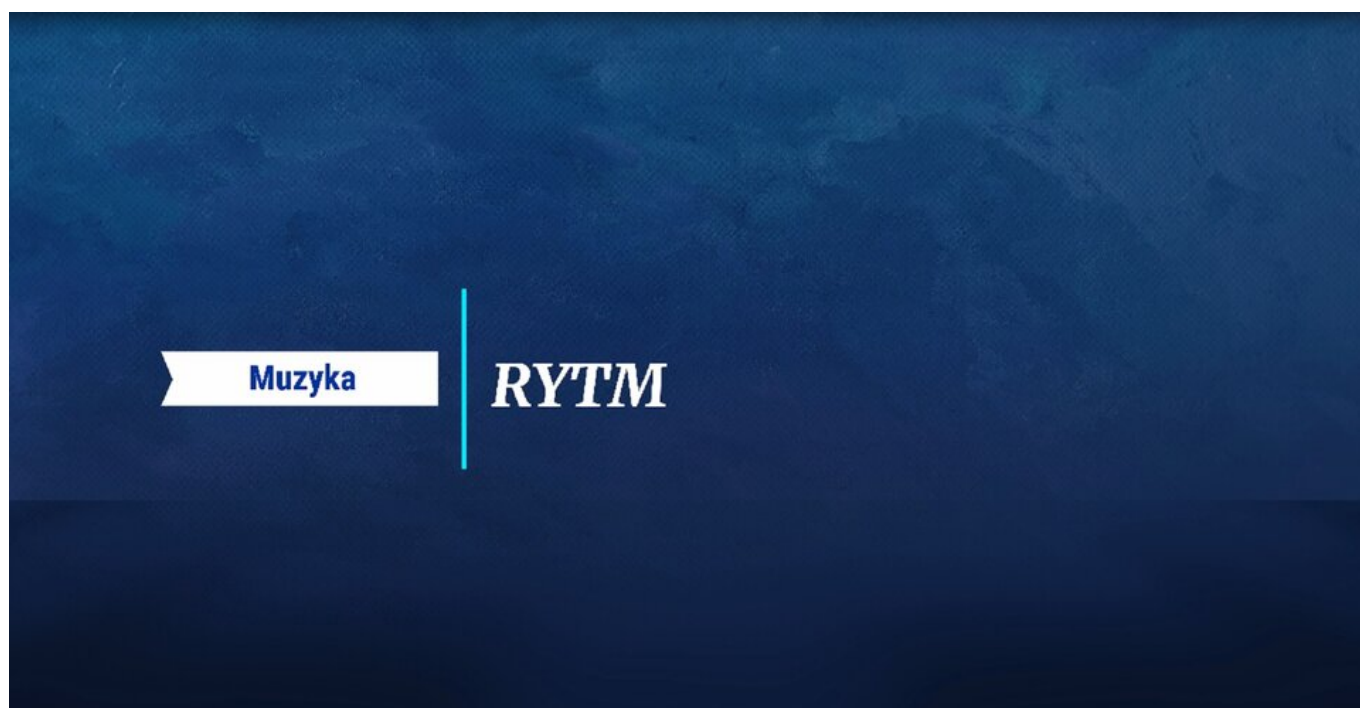
definiować pojęcia: pięciolinia, klucz, nuta, wartość rytmiczna, dźwięk, gama, akord, akompaniament.

Rytm

Omawiając zagadnienia melodyki, zwróciliśmy uwagę na złożoność każdego utworu muzycznego, na mnogość elementów, które współtworzą dzieło muzyczne. Do głównych elementów konstrukcyjnych muzyki, obok melodii i harmonii, należy także rytm. Jego zadaniem jest uporządkowanie długości trwania dźwięków.

Słowa rytm używamy także w innych kontekstach.

Film edukacyjny pt. *Regulujące działanie rytmu*

Film dostępny pod adresem </preview/resource/RYq8HRVlDgjud>

Źródło: Film pt. „Regulujące działanie rytmu”, oprac. online-skills, licencja: CC BY 3.0.

Film pod tytułem: „Regulujące działanie rytmu”. W pierwszej scenie widzimy kolorowo ubrane osoby, grające na bębnach afrykańskich. Lektor czyta: Niektóre definicje dzieła muzycznego jako pierwsze współtworzące go elementy wymieniają nie melodię i harmonię, ale rytm. Coraz częściej wskazuje się bowiem, że to on był pierwotnym elementem muzyki, że bez niego nie może zaistnieć żaden utwór muzyczny. Francuski kompozytor i teoretyk muzyki Vincent d'Indy tak wyraził się o roli rytmu: "Należy go traktować jako czynnik poprzedzający inne elementy muzyki - wiele ludów nie zna harmonii, niektóre mogą nawet nie znać melodii, ale każdy zna rytm. W czasie czytania w tle słysząc grę na afrykańskich bębnach. W drugiej scenie pojawia się zdjęcie twarzy

kobiety, która przyłożyła wskazujący palec do ust, na znak ciszy. Lektor kontynuuje: Różne techniki medytacyjne nakazują wsłuchanie się we własny organizm. Można przywołać ich motto: "Rytm jest dookoła ciebie – słuchaj.... i patrz; świat jest rytmem"... Spróbujemy na kilka chwil zachować absolutną ciszę, zamknijmy oczy i wsłuchajmy się we własny organizm... W ciszy słyszeć: odgłosy wdechu i wydechu, odgłos bicia serca. Lektor przekierowuje uwagę słuchacza na zewnątrz: Rzeczywiście, otaczają nas różne regularne, rytmiczne odgłosy. W ciszy słyszeć: odgłos kroków na ulicy, odgłos jadącego pociągu, tykający zegar, bicie zegara. W kolejnej scenie wyświetlone jest zdjęcie medytującej o świcie kobiety. Lektor czyta: Nasza umiejętność odczuwania zmieniającego się czasu, pamięć o regularności czynności fizjologicznych, takich jak sen, posiłki, odczuwanie pór dnia to tak zwany zegar biologiczny. Utożsamiany jest najczęściej z rytmem – tak: rytmem! – dobowym. To on określa czas pracy i odpoczynku, to on wyznacza pory spożywania posiłków, to on porządkuje każdy nasz dzień... Co więcej, jeśli spojrzymy na otaczający nas świat, zaobserwujemy także cykliczność tygodni, miesięcy, czy pór roku. W kolejnej scenie widzimy skomplikowany zegar, który umieszczony jest w spirali, godziny cyklicznie się powtarzają. Lektor czyta: Na początku XX wieku, kiedy rytm, tempo i czas zostały potraktowane jako zagadnienia, które mogą stać się swoistym manifestem w sztuce, zaczęto źródła inspiracji szukać w technice. Przykładem mogą być choćby dwie kompozycje powstałe w różnych kręgach kulturowych. We Francji Artur Honegger, zafascynowany parowozami, skomponował w 1923 roku poemat symfoniczny *Pacyfik 231*. Choć jeden z recenzentów pisał, że w trakcie wykonywania niemal czuł w nozdrzach zapach oceanu, tak naprawdę, *Pacyfik 231* to model lokomotywy parowej... W tle widać i słyszeć lokomotywę parową, po chwili rozbrzmiewają dźwięki nowoczesnej muzyki. To wspomniany przez lektora utwór Artura Honeggera *Pacyfik 231*. Na wyświetlaczu pojawia się zdjęcie Aleksandra Mosołowa i wnętrze huty. Lektor opowiada: Niemal w tym samym czasie, w roku 1926, radziecki twórca Aleksander Mosołow, skomponował *Fabrykę Stali*... Regularnie, niemal transowo powtarzane schematy rytmiczne ilustrują odgłosy hali produkcyjnej... W tle pojawia się hałaśliwa, transowa muzyka. Instrumenty imitują pracę maszyn... to wspomniany utwór: *Fabryka Stali*. Na końcu filmu pojawia się plansza z napisem: Czyżby zatem rację miał niemiecki dyrygent, pianista i kompozytor Hans von Bülow mówiąc: „Na początku był rytm”? Pozostawię Was na chwilę z tym pytaniem... Lektor odczytuje te słowa.

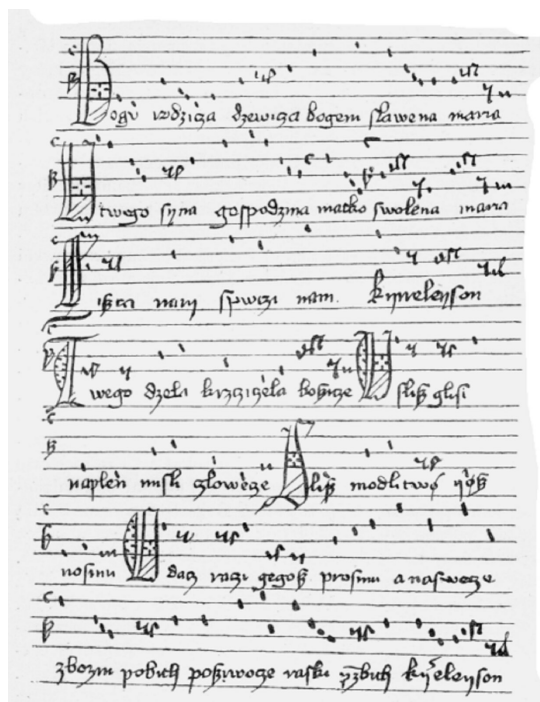
Rytmika

Odkąd kompozytorzy zwrócili uwagę na konieczność regulacji następstw dźwięków w utworach muzycznych, konieczne było znalezienie systemu znaków, które dokładnie określiłyby długość każdej nuty. Można zatem domyślać się, że wyróżnimy dwa podstawowe rodzaje [rytmiki](#):

1. rytmika swobodna – nie jest związana z metrum, podlega najczęściej akcentom tekstu słownego.
2. rytmika ustalona (inaczej wiązana) – grupowana w [takty](#), związana z [metrum](#), porządkuje przebiegi dźwięków za pomocą regularnie powracających akcentów.

Muzyka w starożytnej Grecji, bardzo silnie związana z poezją i dramatem, porządkowana była za pomocą akcentowanych i nieakcentowanych sylab tekstu (ich kombinacje nazywano stopami metrycznymi).

W podobny sposób, swobodnie, wykonywano jednogłosową muzykę w średniowieczu. Zwróć uwagę na pochodzący z początków XV wieku zapis najstarszej polskiej pieśni religijnej – *Bogurodzicy*. Na pięciolinii pojawiają się drobne romby – [neumy](#); określają one wysokość dźwięku, ale nie mówią nic o ich czasie trwania:

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: „Bogurodzica”, autor anonimowy, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Na nagraniu „Bogurodzica” anonimowego autora. Głosy męskie wykonują jednogłosowo, unisono, tekst w dawnym języku polskim. W melodii występują melizmaty – czyli wykonywanie wielu dźwięków na jednej sylabie. Melodia jest spokojna, modlitewna. Akcenty w muzyce nie są rozłożone równomiernie, a wynikają z tekstu modlitwy.

Od ok. XVII wieku rytm muzyczny zaczął być regulowany powtarzalnością akcentów w ramach schematów nazywanych taktami. Ów porządek rytmiczny nazywany periodycznym lub taktowym obecny był w muzyce przez 300 lat, choć już w pierwszych dziesięcioleciach XIX stulecia Fryderyk Chopin zwracał uwagę na fakt, iż jego wyobraźnię twórczą ogranicza tradycyjna notacja muzyczna. Jego kompozycje charakteryzuje proces przezwycięzania schematyzacji rytmicznej, rozluźnienie pulsacji, co osiągnął, wprowadzając manierę tempo rubato (tzw. okradania wartości rytmicznych) oraz rozbudowane zdobienia linii melodycznej szeregiem drobnych wartości rytmicznych. Posłuchajmy *Nokturnu c-moll* op. 48 nr 1 Fryderyka Chopina, zwracając uwagę na efekt wprowadzanych zmian rytmicznych.

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: Fryderyk Chopin, *Nokturn c-moll, op. 48 nr 1*, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Na nagraniu *Nokturn c-moll* opus czterdzieste ósme numer pierwszy. Spokojny, melancholijny, trochę mroczny utwór wykonany jest na fortepianie. Linia melodyczna jest bogato zdobiona. Pianista wykonuje tempo rubato: czasami troszeczkę przyspiesza, czasami trochę zwalnia. Tak, jakby czasami się zastanawiał, a potem próbował nadgonić stracony czas.

W XX wieku obserwować możemy różne rozwiązania w odniesieniu do organizacji rytmicznej. Obok tradycyjnych rozwiązań (typowych dla nurtów archaizujących) odnajdujemy utwory, w których kreska taktowa działa jedynie jako punkt orientacyjny dla wykonawcy lub symbol oddzielający kolejne odcinki formalne (np. I część *Sonaty*

fortepianowej „Concord” Charlesa Ivesa). Niekiedy też kompozytorzy, rezygnując całkowicie z tradycyjnej notacji muzycznej, a zatem także z kresek taktowych, określają dokładnie czas trwania poszczególnych fragmentów swoich utworów. Posłuchajmy z partyturą *Trenu pamięci ofiar Hiroszimy* Krzysztofa Pendereckiego, zwracając uwagę na innowacyjność zapisu muzycznego, w odniesieniu do rytmu prowadzącego się do wskazania ilości sekund przeznaczonych na ekspozycję poszczególnych bloków brzmieniowych.

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: Krzysztof Penderecki, *Tren pamięci ofiar Hiroszimy*, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Nagranie *Trenu pamięci ofiar Hiroszimy*, autorstwa Krzysztofa Pendereckiego. Utwór rozpoczyna się wysokimi dźwiękami granymi przez grupy instrumentów smyczkowych. Przypomina to jazgot, stwarza wrażenie niebezpieczeństwa. Poprzez olbrzymie zmiany dynamiczne muzyka wydaje się trójwymiarowa. Następnie instrumentalisci wydają dźwięki podobne do kroków, a inni „hałasują” na swoich instrumentach. Trudno odnaleźć melodię w tym utworze, raczej to, co słyhać można nazwać – plamami dźwiękowymi.

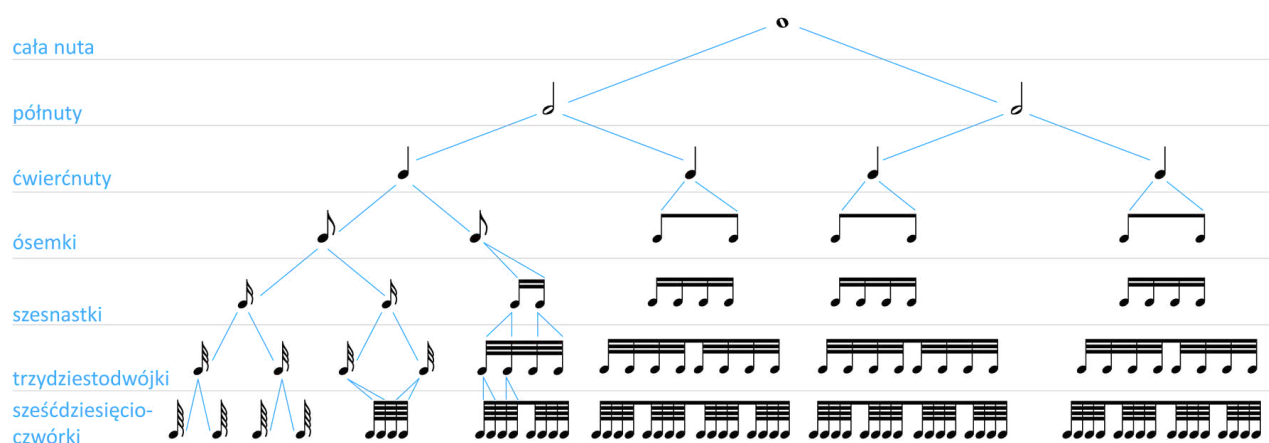
Nuty

Kiedy pierwsi znani z nazwiska kompozytorzy działający w II połowie XII wieku w Paryżu – Leoninus i Perotinus rozpoczęli regulację czasu trwania dźwięków, by śpiewające jednocześnie dwa, trzy, a sporadycznie także cztery głosy spotykały się we właściwych miejscach, skorzystali z antycznych stóp metrycznych i określili relacje wartości krótkich i długich nut:

Notacja modalna (XII–XIII wiek)	Notacja współczesna
<i>I sposób</i> ■ ■	(= ♩ ♪) <i>trochej</i>
<i>II sposób</i> ■ ■	(= ♪ ♩) <i>jamb</i>
<i>III sposób</i> ■ ■ ■	(= ♩. ♪ ♪) <i>daktyl</i>
<i>IV sposób</i> ■ ■ ■	(= ♪ ♪ ♩.) <i>anapest</i>
<i>V sposób</i> ■ ■	(= ♩. ♩.) <i>spondej</i>
<i>VI sposób</i> ■ ■ ■	(= ♪ ♪ ♪) <i>trybrach</i>

Źródło: *Antyczne stopy metryczne i relacje wartości krótkich i długich nut.*, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Powyższy podział na sześć schematów rytmicznych, nazywanych sześcioma modusami rytmicznymi, później zastąpiony został systemem menzuralnym, określającym nie tylko relację długi–krótki, ale dokładny czas poszczególnych dźwięków, by ostatecznie przyjąć postać tradycyjnego zapisu:

Źródło: oprac. online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Kiedy takie wartości rytmiczne dodatkowo uporządkuje się w takty, jednostki regulujące następstwem akcentów, zaczniemy zauważać w muzyce puls, dwudzielnny, trójdzielnny, czwórkowy... Jednostkami takimi steruje metrum zapisywane w postaci

dwóch liczb: górna wskazuje ilość podstawowych wartości rytmicznych w takcie, dolna zaś, co to za wartość.

Jak wiadomo, walc jest tańczony *na trzy*, zapisuje się go w metrum 3/4. Cyfra cztery wskazuje, że podstawową wartością rytmiczną jest ćwierćnuta, cyfra - trojka oznacza że w jednym takcie mają pojawić się trzy takie ćwierćnuty. Słuchając walca możemy kołysać się w trójdzielnym rytmie.

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu) Walc kwiatów z baletu „Dziadek do orzechów” Piotra Czajkowskiego.

Walc kwiatów z baletu „Dziadek do orzechów” Piotra Czajkowskiego. Na nagraniu piękny, dostojny walc w transkrypcji na fortepian. Lewa ręka charakterystyczny akompaniament na trzy. Prawa ręka wykonuje piękną i bogato zdobioną linię melodyczną.

Polka z kolei jest tańcem utrzymanym w metrum dwudzielnym 2/4. Wiadomo zatem, że akcenty będą powtarzały się co dwie ćwierćnuty.

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: *Polka Trisch Trasch Johanna Straussa*, wybór online skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Na nagraniu *Polka Trisch Trasch Johanna Straussa* w transkrypcji na fortepian. Jest to bardzo dynamiczny, żywy, radosny utwór. W metrum dwie czwarte z rytmem polki.

W XX wieku, nawet jeśli kompozytor stosuje metrum i kreskę taktową, niekiedy przestajemy odczuwać regularną pulsację. Związane jest to z komplikacjami przebiegów rytmicznych w utworach – kreska taktowa pełni wówczas jedynie funkcję orientacyjną dla wykonawców. Twórcy stosują też rozmaite zabiegi uwypuklające rolę rytmu w utworze muzycznym:

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: *Poemat symfoniczny na 100 metronomów*, autorstwa György'a Ligetiego, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Na nagraniu utwór *Poemat symfoniczny na 100 metronomów*, autorstwa György'a Ligetiego. Utwór wykonany jest przez sto metronomów. Na nagraniu słysząc charakterystyczne stukanie i szelest. Utwór trwa pięć minut. Na początku grają wszystkie metronomy. Około połowy utworu przestają grać niektóre. Rytm zaczyna przypominać wędrowkę kulawego konia, który coraz bardziej zwalnia. Muzyka staje się coraz cichsza i wolniejsza. Na końcu nagrana jest wypowiedź w języku francuskim.

Komponowane są jednak cały czas utwory, w których czynnik rytmiczny współgra z innymi elementami dzieła muzycznego, a słuchacz zaskakiwany jest np. wprowadzeniem przedmiotu użytku codziennego (podkreślającego rolę rytmu) w tkankę orkiestrową:

Nagranie dostępne pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DDGK1SXS4>

Źródło: *"The Typewriter"*, autorstwa Leroya Andersona, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Na nagraniu utwór „*The Typewriter*”, autorstwa Leroya Andersona. Utwór skomponowany jest na orkiestrę symfoniczną i ... maszynę do pisania. Partia orkiestrowa dopasowana jest do rytmu „wygrywanego” na maszynie. W czasie przesuwania nowej linii są pauzy. Muzyka jest bardzo szybka, wesoła, trochę komiczna.

Zadania

Ćwiczenie 1

Wskaż terminy odnoszące się do zagadnienia rytmu.

☐ dynamika

☐ ósemka

☐ metrum

☐ kreska taktowa

☐ smyczek

☐ pentatonika

Ćwiczenie 2

Przyporządkuj opis do definicji.

rytmika swobodna

nie jest związana z metrum, podlega najczęściej akcentom tekstu słownego.

rytmika ustalona

grupowana w takty, związana z metrum, porządkuje przebiegi dźwięków za pomocą regularnie powracających akcentów.

Ćwiczenie 3

Wskaż cechy rytmiki wiązanej.

- ☐ grupowanie w takty
- ☐ powiązanie z metrum
- ☐ obecność regularnie powtarzających się akcentów
- ☐ zapis w postaci krzyżyków umieszczonych w różnych miejscach pięciolinii
- ☐ związek z akcentowanymi sylabami słów

Ćwiczenie 4

Wskaż metrum poniższego utworu: Johann Strauss (syn), *Polka Tritsch-Tratsch (Polka Trik-Trak)* op. 214

Materiał audio dostępny pod adresem:

<https://zpe.gov.pl/b/PQZSw0wIV>

- ☐ 3/4
- ☐ 4/4
- ☐ 5/4
- ☐ 2/4

Ćwiczenie 5

Zaznacz te zdania, które są prawdziwe.

☐

Pierwsi kompozytorzy, którzy zaczęli porządkować następstwo dźwięków w czasie to Leoninus i Perotinus

☐

Polski hymn narodowy, *Mazurek Dąbrowskiego*, utrzymany jest w metrum 2/4.

☐

W zapisie metrum górna cyfra określa ilość wartości rytmicznych, a dolna – ich rodzaj

☐

Bogurodzica jest utrzymana w rytmice taktowej

☐

Rytm uznawany bywa za jeden z najważniejszych elementów dzieła muzycznego

☐

Walc tańczymy „na cztery” (utrzymany jest w metrum 4/4)

Ćwiczenie 6

Wskaż, jaki kształt mają neumy.

☐

drobne kwadraty

☐

drobne romby

☐

drobne trójkąty

Ćwiczenie 7

Wskaż metrum poniższego przykładu muzycznego.

Materiał audio dostępny pod adresem:

<https://zpe.gov.pl/b/PQZSw0wIV>

☐ 4/4

☐ 3/4

☐ 3/8

☐ 2/4

Polecenie 1

Spróbuj znaleźć jak najwięcej otaczających ciebie zjawisk, związanych z rytmem, cykliczną powtarzalnością bądź regularnym przebiegiem.

Polecenie 2

Spróbuj wyjaśnić słowa niemieckiego dyrygenta, Hansa von Bülowa: *Na początku był rytm.*

Słownik pojęć

Harmonika

współbrzmienia (jednoczesne brzmienie kilku różnych dźwięków).

Melodyka

następstwo dźwięków o różnych wysokościach i czasie trwania.

Metrum

schemat określający układ akcentów.

Neumy

znaki średniowiecznego zapisu muzycznego.

Rytmika

uporządkowanie dźwięków w czasie.

Takt

odcinek utworu muzycznego, realizujący schemat wartości rytmicznych zależny od rodzaju metrum.

Słownik pojęć opracowano na podstawie:

Jerzy Habela, *Słowniczek muzyczny*, PWM, Kraków 1958

Biblioteka muzyczna

Źródło: „*Bogurodzica*”, autor anonimowy, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

2

Źródło: Fryderyk Chopin, *Nokturn c-moll, op. 48 nr 1*, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

3	Źródło: Krzysztof Penderecki, <i>Tren pamięci ofiar Hiroszimy</i> , Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).
4	Źródło: wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu) Walc kwiatów z baletu „Dziadek do orzechów” Piotra Czajkowskiego.
5	Źródło: <i>Polka Trisch Trsch Johanna Straussa</i> , wybór online skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).
6	Źródło: <i>Poemat symfoniczny na 100 metronomów</i> , autorstwa György’a Ligetiego, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).
7	Źródło: <i>“The Typewriter”</i> , autorstwa Leroya Andersona, wybór online-skills, Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Bibliografia

Witold Rudziński, *Nauka o rytmie muzycznym*, PWM, Kraków 1987.

Jerzy Habela, *Słowniczek muzyczny*, PWM, Kraków 1980.